

Krystyna Szawłowska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Ekologia zakładniczką utopii?

Utopia to wdzięczny temat badań. Ludzie konstruowali utopie tak dawno, jak opowiadali historię – szukając wysp szczęśliwych, gdzie każdy będzie żył spokojnie i dobrze. Za utopię można uznać zarówno eposy Homera, jak i mity Hezjoda; jednym ze znaczniejszych dzieł tego gatunku było *Państwo* Platona. Utopia opowiada o świecie tak ładnie urządzonym, że państwo ma się dobrze, zaspokaja potrzeby swoje oraz swoich mieszkańców, którzy są bezpieczni, spokojni i wdzięczni za ład i dostatek.

Pojęcia utopii i ekologii

Termin „utopia” pojawił się w XVI wieku, kiedy ukazała się Tomasa Moore’a: *Księżeczka zaiste złota i niemniej pożyteczna jak przyjemna o najlepszym ustroju państwa i nieznannej dotąd wyspie Utopii* (1526). Źródłosłów nazwy może być dwojaki – grecki rzeczownik *topos* (gr. τόπος) oznacza miejsce. Przedrostek *u* może pochodzić od *ou* (gr. ού) oznaczającego negację, to miejsce, którego nie ma lub – jeśli pochodzi od *eu* [gr. εύ] – oznacza dobre miejsce¹. Oba te wyjaśnienia są jednakowo adekwatne, ponieważ opisywane państwo jest dobrym miejscem do życia, ale niestety nigdzie go nie ma.

---

¹ H. Kiereś, *Utopia*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://www.ptta.pl/pef/> [15-04-2020].

Pojęcie „ekologia”, choć wywodzone z języka greckiego *oikos* (mieszkanie, gospodarstwo, środowisko) i *lógos* (słowo, umysł, rozprawa, wiedza), pojawiło się w wieku XIX. Obejmuje badania zależności między organizmami czy zespołami organizmów, a ich środowiskiem, co plasuje ekologię w obrębie nauk przyrodniczych².

Utopia długo nie zajmowała się przyrodą, ale ekologia w znaczeniu równowagi między elementami środowiska była jej stałą troską.

Wspólność, identyczność, stabilność

Utopia Morusa opisuje państwo na wyspie Utopia, o którym opowiada portugalski podróżnik – Rafał Hytlodeusz. To z jego relacji czytelnik dowiaduje się, jak wspaniale jest zarządzane to państwo, w którym panuje szczęście, spokój i dobrobyt. Ustrój państwowy drobiazgowo reguluje kwestie struktury władzy, organizacji społecznej, wychowania, kultury i nauki. Społeczeństwo ma prymat nad jednostką, jednak mieszkańcy nie muszą być przymuszani do posłuszeństwa wobec władzy, gdyż kochają system, w którym się znajdują.

Na wyspie Utopii znajdują się podobne do siebie wyglądem i strukturą 54 miasta, z których każde liczy 6 tysięcy mieszkańców. Każde trzydzieści rodzin wybiera przywódcę zwanego syfogramem, spośród których wybiera się prezydenta. Rolnictwo i rzemieślnictwo stanowią podstawę utrzymania Utopian, którzy sześć godzin dziennie oddają się (obowiązkowej) pracy. Nie ma prywatnej własności, pieniądza i handlu. Wszystko, co potrzebne do życia jest rozdzielane ze wspólnotowych zapasów, odpowiednio do potrzeb mieszkańców, które nie są zbyt wygórowane (np. wystarcza im jedno ubranie na dwa lata). Zarówno kwestie dotyczące wychowania i utrzymania, jak też

---

² Pojęcie zostało skompilowane z hasła w: Encyklopedia powszechna PWN, Warszawa 1973, tom 1, s. 676, oraz internetowej Encyklopedii PWN: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ekologia;3896979.html> [2021-03-07].

kultura i nauka są regulowane w ramach kolektywu. Społeczeństwo utopijne przestrzega ściśle zasad moralności, cudzołóstwo karane jest bardzo surowo, nawet śmiercią. Panuje tolerancja religijna, jest kilka religii, lecz zabroniony jest ateizm oraz fanatyzm religijny. Mieszkańcy Utopii są bardzo szczęśliwi, wolni od trosk i od złych przywar³.

Jednak istotą Morusowej *Utopii* nie było opisanie idealnego ustroju, ale zestawienie go z rzeczywistością współczesnej mu Anglii, przeciwstawienie sprawiedliwego, dającego szczęście ustroju z karygodnymi stosunkami panującymi w monarchii za czasów Henryka VIII⁴.

W 1932 roku Aldous Huxley wydał książkę *Nowy wspaniały świat*, która przedstawia całkiem inaczej niż u Morusa urządzone świat, ale równie uporządkowany i zorganizowany. Piękni i zadowoleni ludzie żyją w nim wyłącznie dla przyjemności i w pogoni za przyjemnością, a jego naczelne hasła to: „Wspólność, Identyczność, Stabilność”. Kontynuacja *Utopii* Moore’a? Niekoniecznie, trzeba się przyjrzeć bliżej.

To zestawienie Morusa i Huxleya przeskakuje cztery wieki tworzenia i dwa wieki realizacji utopii, a nie ma lepszego sposobu na zamordowanie utopii niż jej realizacja. Rozliczne próby panowania nad ekologią wzajemnych stosunków jednostka, społeczeństwa i natury nie przyniosły oczekiwanego efektu w postaci ogólnej szczęśliwości. A próbowano.

Czego potrzeba człowiekowi?

Wyobraźmy sobie jezioro otoczone lasem, około mili do najbliższego miasteczka. Nad brzegiem jeziora domek, w domku to, co niezbędne – łóżko, krzesło, stolik oraz wiele materiałów do pisania i czytania. W tym domku przez dwa lata mieszkał Henry

---

³Tak opisywał ustrój Utopii ks. Marian Machinek MSF, *Mit o idealnym państwie. Nowożytnie utopie*, w: Teologia moralna, Wydział Teologii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, <http://uwm.edu.pl/tmor/archiwum/> [9.08.2020].

⁴ Tamże.

David Thoreau. Sam zbudował dom, żywił się tym, co wyhodował, zebrał i złowił, a przede wszystkim chłonał świat za progiem, przetwarzał i pisał. Swoje doświadczenia i przemyślenia, które opisywał jako ożywcze i oświecające ujął w książce *Walden lub życie w lesie* (1854).

Czy takie życie blisko natury, koncentrujące się na tym, co niezbędne, to utopia? Właściwie – nie, to wszak jeden człowiek w lesie, nie jest to społeczeństwo. Ale była to śmiała próba realizacji „innej” wizji życia; z dala od miasta, przemysłu, mody, pieniędzy i wszelkich zbędnych rzeczy, którymi się otaczamy. Człowiek, zdaniem Thoreau, potrzebuje: jedzenia, ubrania, schronienia i opału – cała reszta jest zbędna.

Walden może być uznany za jedną z bardziej udanych realizacji utopii; nie powstało wprawdzie idealne społeczeństwo, a eksperyment był relatywnie krótkotrwały. Jednak Thoreau, który wraz z Emersonem jest prekursorem transcendentalizmu, pokazał coś ważnego dla innych. Transcendentalizm charakteryzuje indywidualizm, doświadczenie własnych czynów i wyciąganie z nich wniosków, poleganie na sobie i samowystarczalność, ale i uznanie przewagi natury, jej siły i wpływu na ludzkie życie oraz realizacja pewnego ideału – życia blisko natury, w zgodzie z naturą, w jej rytmie. *Walden* dał zarówno impuls działania – śmiałej realizacji idealnego życia, ale i był wyrazicielem istniejącego ruchu społecznego – układania na nowo lepszego świata.

Przyroda skłoni się do dobra

Między latami 1825 a 1860 w Stanach Zjednoczonych powstało blisko sto utopijnych społeczności. Oferowały one alternatywę dla głównego nurtu życia, które w miastach, ale i na wsi coraz bardziej przyspieszało i zmieniało się dość gwałtownie. Niektóre z nich miały podłoże religijne (np. wspólnoty prowadzone przez Kwaków), inne były bezwyznaniowe, oparte

na przykład na założeniach Owena lub Fouriera. Zarówno Robert Owen, walijski przemysłowiec, który zamieszkał w USA, jak i Charles Fourier, francuski filozof utopijny, byli wówczas w USA popularni, a więc i wpływowi.

Owen zrealizował dwie wspólnoty, z których jedna, New Lanark, odniosła względny sukces, dzięki temu, że miała stabilne źródło finansowania. Robert Owen, będąc współwłaścicielem przędzalni i osady fabrycznej New Lanark w Szkocji, wraz z innymi udziałowcami ograniczył swój zysk, aby środki przeznaczyć na poprawę losu robotników. Wprowadzono wówczas ubezpieczenia, wyeliminowano pracę dzieci, wprowadzono edukację: szkoły dla dzieci i „Instytut kształtowania charakteru” dla dorosłych. Przedsięwzięcie udało się na tyle, że po przeniesieniu się do USA Owen kupił miasteczko New Harmony, które miało zostać wzorcową wspólnotą kooperacjonistyczną. Przedsięwzięcie jednak nie miało, jak uprzednio, źródła finansowania w postaci zakładów przemysłowych. Nie pomógł bogaty program socjalny i oświatowy, skoro nie istniała podbudowa ekonomiczna. Mieszkańcy miasteczka nie byli chętni do wykonywania służebnych zadań wobec całej wspólnoty, zwłaszcza ci zdolniejsi, bardziej samodzielni⁵.

Charles Fourier nie był praktykiem. Urodzony w kupieckiej rodzinie, w czasie Rewolucji Francuskiej uniknął gilotyny. Jego myślą przewodnią było wyplątanie ludzkości z okowów cywilizacji, rozwijającej się gwałtownie za sprawą rewolucji przemysłowej. Powrót do natury uznał za remedium na bolączki współczesnego mu świata, przy czym nie miał na myśli cofnięcia ludzkości do prymitywnych wspólnot obywateli się bez narzędzi. Świat musiał być zaplanowany, by jego bogactwa nie były oddzielone od ich wytwórców, robotników i rolników. Taki więc, w którym ci sami ludzie jako wytwórcy, konsumenci

---

⁵ <https://www.britannica.com/place/New-Harmony> [21.03.2021].

i zarządcy z własnej woli konstruują lepszy byt wśród siebie podobnych. Naturalnie lepiej celowo planować rozwój społeczności, niż pozwalać osadom ludzkim rozwijać się organicznie i nieefektywnie. Kluczem ma być dopasowanie ludzkiej aktywności do skłonności i charakteru – wyróżnił więc 810 typów osobowości, osada miała składać się z 1620 osób, równych sobie (to Fourier był twórcą pojęcia „feminizm”), a właściwa organizacja pracy miała likwidować różnicę między ludzką naturą i przymusem. Rezultatem miało być usunięcie ze świata zła, ku czemu miałyby się też dostosować natura – drapieżniki miały złągodnieć, klimat miał się stać umiarkowany na całej kuli ziemskiej, aby służyć lepszemu życiu ludzi, nawet oceany miały się odsalać, aby nie zabrakło pitnej wody⁶.

Nieliczne eksperymenty powiodły się – osiedle przyfabryczne New Lanark Owena i zrealizowany po śmierci Fouriera tzw. Famillister we francuskim Guise. Jednak miały one zewnętrzne, stabilne źródło finansowania, działały jak wyspy socjalizmu w ekonomicznym otoczeniu kapitalistycznym. Wszystkie te wspólnoty upadły, a jedną z przyczyn były równe płace. Ludzie o większych kwalifikacjach i zapale do pracy, nie chcący się poddawać centralnemu zarządzaniu i zrównanemu z innymi wynagradzaniu, mogli uciec i mieli gdzie uciec.

To właśnie zrozumiał Karol Marks, projektując swój „socjalizm naukowy”, który odróżniał od reprezentowanego przez Owena i Fouriera „socjalizmu utopijnego”. Realizacja jego programu przyniosła w rezultacie to, co wielu z nas pamięta – utopizm, liberalizm, potem nazizm, komunizm i socjalizm – mocarne ideologie, wciąż silnych i obecnych.

Dało to pożywkę do tworzenia wizji kontr-utopii (antyutopii, dystopii). Powstają one odmiennie niż utopie, nie jest to całościowy projekt idealnego ustroju ani wizja lepszego

---

⁶ B. Blesznowski, *Utopia w służbie demokracji – wokół źródeł kooperatywności*, w: *Kooperatywność, spółdzielczość, demokracja*, red. B. Blesznowski, Warszawa 2017, s. 7-13, zob. też A. Sikora, *Fourier*, Warszawa 1989.

państwa. Ziarnem, na którym kiełkuje dystopia jest obawa, strach, negatywne zjawisko, pewnego rodzaju błąd, który – jeśli w porę czegoś nie zrobimy – doprowadzić może w przyszłości do... tu powstaje wizja opisana później w *Roku 1984* lub *Nowym wspaniałym świecie*. Autor dystopii przewiduje, jak będzie się rozwijała przyszłość obciążona tym błędem.

Miłość przyrody nie napędza fabryk

I tak rozwój komunizmu antycypował Ewgienij Zamiatin – *My* (1921) i George Orwell – *Rok 1984* (1949), automatyzację pracy Kurt Vonnegut – *Pianola* (1952); dominację kultury popularnej i mediów rozrywkowych Ray Bradbury – *451 stopni Fahrenheita* (1953), a zniszczenie naturalnego środowiska niezliczone dzieła post-apokaliptyczne, jak *Droga* Cormaca McCarthy’ego (2006), czy *Metro 2033* Dmitrija Głuchowskiego (2005).

Na początku wieku pojawiła się niepokojąco dziś aktualna wizja *Nowego wspaniałego świata* (1931) zakreślona przez Aldousa Huxleya. Przedstawia ona ludzkość hodowaną przez tajemnicze siły tak, aby ludzie byli piękni i szczęśliwi, zaspokajając swoje wszystkie pragnienia. Pragnienia te jednak plasują się na poziomie zaspokajania potrzeb na przyjemność i rozrywkę, na brak trosk i kojenie wszelkich lęków. Dzieje się to za pomocą odpowiedniego fizycznego i chemicznego warunkowania zarodków ludzkich, następnie planowego wychowania dzieci przez odpowiednie instytucje. Sześćset lat po czasach Huxleya (wtedy dzieje się akcja książki⁷) istnieje jedno państwo o nazwie Republika Świata, jego naczelnym hasłem jest „Wspólność, Identyczność, Stabilność”, co wydaje się w okrutnie przewrotny sposób realizować ideały Morusowej *Utopii*.

Natura w tym świecie pełni rolę czysto użytkową, owszem, potrafi być przydatna:

---

⁷ Rok 632 AF.

„Jeszcze nie tak dawno temu [dzieci] warunkowano na upodobania do kwiatów – kwiatów między innymi, a przyrody w ogóle. Chodziło o to, żeby pragnęli oni przy każdej okazji wyjeżdżać na wieś, co zmuszałoby ich do korzystania ze środków transportu. [...]

Pierwiosniki i krajobrazy jednak mają pewną wielką wadę: są darmowe. Miłość przyrody nie napędza fabryk. Zdecydowano usunąć miłość przyrody, przynajmniej wśród kast niższych; usunąć miłość przyrody, ale nie skłonność do korzystania ze środków transportu. Było bowiem rzecz jasną sprawą istotną, by jeżdżono na wieś, pomimo niechęci do niej. Problem polegał na znalezieniu racji korzystania ze środków transportu ekonomicznie bardziej zasadnej niż byle upodobania do pierwiosnków i pejzaży. Znaleziono właściwą.

– Warunkujemy masy na niechęć do przyrody – zakończył dyrektor. Równocześnie jednak wykształcamy w nich upodobanie do sportów na łonie natury. Dbamy przy tym o to, by sporty te wymagały użycia skomplikowanych przyrządów. W ten sposób korzystają zarówno ze środków transportu, jak i z artykułów przemysłowych.

Aż dziw, iż nawet w czasach Pana Naszego Forda większość gier nie wymagała żadnego sprzętu poza jedną czy dwiema piłkami, pewną liczbą kijków i może jeszcze kawałkiem siatki.

Pomyślcie tylko, co za głupota pozwalać ludziom na złożone gry, które zarazem nie przyczyniają się w ogóle do wzrostu spożycia. Czyste szaleństwo”⁸.

Dzisiaj, 90 lat po wydaniu książki Huxleya, wydajemy się coraz bliżsi tego sposobu „konsumowania” przyrody. Pojawiają się liczne sporty wymagające drogiego sprzętu i dalekich podróży. Sporty te z jednej strony są elitarne, z drugiej jednak dostępne dla

---

⁸ A. Huxley, *Nowy wspaniały świat*, przekł. B. Bogdan, Muza, Warszawa 2003, s. 24.

każdego – wyjazdy nurkowe, szkoły surfingu, obozy żeglarskie itp. Ciekawe jednak, że zwykłe aktywności ruchowe jak bieganie czy nawet chodzenie zyskują coraz więcej drogich akcesoriów – specjalistyczne obuwie, odzież, torby, a nawet akcesoria mechaniczne, jak kijki do chodzenia czy dedykowane bieżnie.

W stronę ekonomizmu

Używanie środowiska naturalnego w sposób odpowiadający interesom jednego gatunku, człowieka, powoduje stałe zmiany. Mają one charakter ekologiczny, to znaczy wpływają na całe środowisko, a ich długofalowe, nieodwracalne skutki stają się zrozumiałe często po długim czasie. Niech przykładem będzie degradacja Jeziora Aralskiego i całego ekosystemu na skutek zmiany biegu rzek, które zasilają to jezioro – rzeki miały nawadniać uprawy bawełny w Kazachstanie.

W trosce o zachowanie środowiska naturalnego dla przyszłych pokoleń ludzi powstała w obrębie ekonomii doktryna zrównoważonego rozwoju. Zakłada ona jakość życia na poziomie, na jaki pozwala obecny rozwój cywilizacyjny, zakłada, że wzrost gospodarczy prowadzi do podnoszenia jakości środowiska naturalnego, m.in. przez ograniczenie szkodliwego wpływu produkcji i konsumpcji. Koncepcja ta pochodzi z leśnictwa – odnosiła się pierwotnie do takiego sposobu gospodarowania lasem, by wycinać drzew nie więcej, niż jest w stanie urosnąć, aby las mógł trwać⁹.

Doktryna ta oficjalnie przyjęta przez instytucje europejskie i światowe, w praktyce jednak przywoływana jest o tyle, o ile służy bieżącym interesom. Przykładowo symptomatyczna jest pod tym względem wypowiedź jednego z urzędników na posiedzeniu Komisji Ochrony Środowiska, aby nie przesadzać z ochroną natury: Musimy pamiętać, że ta natura

---

⁹ Autorem pojęcia jest Hans Carl von Carlowitz, zob.: <http://www.environmentandsociety.org/tools/keywords/hans-carl-von-carlowitz-and-sustainability> [24.03.2021].

jest dla człowieka – jak mówi Biblia – dlatego, jeśli drzewa zagrażają jeżdżącym narciarzom, to las trzeba wyciąć.

W stronę totalitaryzmu

Zarówno Huxley w *Nowym wspaniałym świecie*, jak i Ray Bradbury w *451 stopni Farenheita* pokazują, że konsumpcjonizm jest narzędziem totalitarnego państwa, skuteczniejszym niż represje, ograniczenia i strach. Totalitaryzm łatwo zidentyfikować, kiedy ma wąsatą twarz Wielkiego Brata, a trudniej, kiedy brzmi w radosnych hasłach nowego wspaniałego świata. Pluralizm, tolerancja, wolność stopniowo stają się nie opisem zjawisk społecznych, ale przymusem, represyjnie egzekwowanymi regułami społecznych relacji. Ekologia, jak inne zjawiska, jest podporządkowana państwu totalitarnemu i jej celem nie jest równowaga środowiska, ale osiągnięcie celów państwa.

Utopia jest opowieścią o tym, jak świat można zorganizować lepiej. Dobrze dla mieszkańców i dla samego państwa. Dystopia powstaje odmiennie, ale końcowy efekt jest podobny – zarysowany ustrój społeczny, ład i stabilność. Można zaryzykować twierdzenie, że układ ten spodobałby się wielu współczesnym, zdejmując jednak z ludzkich barków odpowiedzialność, a i nierzadko eliminując trud, nierówności, wysiłek, pracę, troskę o przyszłość, troskę o dobra materialne... lub, jak w wizjach postapokaliptycznych, daje szansę budowy świata od nowa. Zaplanowania nowej utopii.

Pytanie o człowieka

Rok 2020 to był dziwny rok, kiedy na świecie pojawiła się pandemia koronawirusa. Wywołała ona falę strachu, podsycanego przez media oraz szereg restrykcji nakładanych przez poszczególne kraje na swoich obywateli. Znacznie szybciej, niż wirus, rozprzestrzeniła się informacja, jednak świat jest połączony globalną siecią informacyjną. Dominacja technologii sprawia, że

nie tylko ludzie mają dostęp do całej wiedzy i aktualnych zdarzeń na świecie, ale i państwo wie o swoich obywatelach coraz więcej. Nie tylko państwo nas śledzi, dane są zbierane przez prywatne firmy, korporacje, mające na celu profilowanie ludzi pod względem ich preferencji, aby lepiej dopasować do nich ofertę komercyjnych dóbr i usług.

Dostępność informacji z całego świata wcale nie zwiększa jednak naszej wiedzy ani nie zbliża nas do prawdy. Odwrotnie, zalew informacji sprawia, że tracą one istotność za wyjątkiem największych burz, najbardziej efektywnych katastrof.

Jednocześnie media publiczne, poczynając od radia, na Internecie kończąc, dawno przestały być jedynie nośnikiem informacji. Dzięki pracy specjalistów od socjotechniki, stają się istotnym czynnikiem kształtującym ludzkie preferencje, osobowość i świadomość. Człowiek nieświadomie traci wybór, zostaje umieszczony w tunelu, ciągnięty i prowadzony przez specjalistów od inżynierii społecznej. Pozbawiony samodzielności, zastraszone, zarzucone sugestiami jak się powinien zachowywać i co mieć – staje się przedmiotem w totalitarnym państwie.

Konsumpcjonizm jest tak samo narzędziem totalitarnego państwa jak strach, tym skuteczniejszym, że odwołuje się do naszych pragnień.

Ekologia staje się sprytnie używanym narzędziem wprowadzania ograniczeń w interesie wybranych grup, tym skuteczniejszym, że odwołującym się do naszych sumień. Organizacje zrzeszające idealistów, których celem jest ochrona ginących gatunków, są często narzędziem wykorzystywanym dla osiągnięcia doraźnych celów.

Bibliografia

Błesznowski B., *Utopia w służbie demokracji – wokół źródeł kooperatywności*, w: *Kooperatywność, spółdzielczość, demokracja*, red. B. Błesznowski, Warszawa 2017.

Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, przekł. B. Bogdan, Warszawa 2003.

Karoń K., *Historia antykultury. Wersja robocza*, Warszawa 2020.

Kiereś H., *Utopia*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://www.ptta.pl/pef/> [15-04-2020].

Machinek M., *Mit o idealnym państwie. Nowożytnie utopie*, <http://uwm.edu.pl/tmor/archiwum/> [9.08.2020].

Ecology a hostage to utopia?**Summary**

The work explores the mutual references of utopia and ecology based on literary works, in particular, "Brave New World" by A. Huxley. Ecology as an analysis of mutual connections in nature, was not of concern to the authors of utopias until the nineteenth century. Then two different tendencies emerged - the unification of utopia as a perfect system with nature and, on the contrary, the complete subordination of nature to the politic and economic.

Keywords: utopianism, dystopia, ecology, ecology serving the economy, *Brave New World* A. Huxley and ecology, commonality-identity-stability